

GENUL NEUTRU ÎN ROMÎNEȘTE

DE

PROF. AL. GRAUR

Reiau astăzi în discuție un subiect asupra căruia am publicat în trecut mai multe studii¹: în primul rînd, astăzi pot să-l tratez în chip mai just, fiind ajutat de învățătura stalinistă asupra limbii; în al doilea rînd, dispun acum de unele mater ale noi, datorite în special lucrărilor lingviștilor sovietici din ultimul an; în al treilea rînd, deși termenul « neutru » a fost introdus în gramaticile noastre, împotriva lui se mai ridică obiecții din rîndul membrilor corpului didactic elementar și mediu, care preferă pe « ambigen »: este nevoie deci de o expunere accesibilă asupra acestei categorii gramaticale, atît de caracteristică pentru limba romînă.

Pe o treaptă joasă a civilizației, oamenii, neputînd să subjuge forțele naturii, neavînd la dispoziție decît slabe mijloace de apărare, sînt prada misticismului celui mai grosolan, se închină naturii pe care o simt stăpînă a lor și sînt gata să vadă o divinitate periculoasă la baza fiecărei manifestări naturale, în dosul fiecărei ființe și fiecărui obiect care se mișcă sau care poate prezenta un interes oricît de mic. Este așa numitul *animism*, pe care-l mai putem găsi și astăzi la popoarele rămase în urmă: de multe ori, ceea ce pentru noi este un instrument sau un simplu obiect, pentru aceste popoare este o ființă, și încă o ființă înzestrată cu puteri supranaturale.

Aceasta explică de ce noțiunile noastre asupra genurilor nu concordă cu acelea ale primitivilor sau ale popoarelor rămase în urmă în privința civilizației. Chiar analiza gramaticală a vechilor limbi indo-europene ne arată că cei

¹ « Romania », LIV, p. 249 și urm.; « Bulletin linguistique », V, p. 5 și urm.; VI, p. 260 și urm.; « Revue de Philologie », XI (63), p. 278 și urm.

care vorbeau aceste limbi într-o epocă îndepărtată aveau asupra genurilor alte idei decît noi. Acest lucru nu ne va mira, dacă ne amintim că «elementele limbii contemporane datează încă din timpuri străvechi, dinainte de epoca sclavagistă¹. În limba indo-europeană primitivă, diferența dintre masculin și feminin era destul de neînsemnată, ceea ce conta în primul rînd era diferența dintre înșuflețit și neînșuflețit (animat și neanimat). (Pentru a simplifica expunerea, dau exemple numai din latinește, dar faptele întîlnite în latinește se regăsesc și în alte limbi vechi indo-europene). Printre substantivele de tipul cel mai vechi, masculinele și femininele se declină exact în același fel, de exemplu lat. *pater*, genit. *patris* «tată» (masc.) și *mater*, genit. *matris* «mamă» (fem.). De asemenea la adjectivele de tipul cel mai vechi nu se vede nici o diferență între cele două categorii ale genului înșuflețit, de exemplu *dulcis* «dulce» se declină la fel pentru masculin și feminin, la toate cazurile. Chiar tipurile de substantive formate mai tîrziu nu disting obligatoriu masculinul de feminin: cuvintele ca *lupus* «lup», *equus* «cal» sînt valabile sub aceeași formă și pentru masculin și pentru feminin, numai adjectivul alăturat poate, în unele cazuri, să stabilească o distincție de gen.

În schimb neutrul (genul inanimat) este deosebit cu grijă de animat, după cît putem vedea, din cele mai vechi timpuri. Nu numai la substantivele de tip mai nou, unde pentru neutru apar semne speciale (nominativ în *-um*, de exemplu *stabulum* «staul»), ci și la celelalte găsim, dacă nu altă deosebire, măcar faptul că nominativul este la fel cu acuzativul la toate numerele.

Trebuie numai să fim atenți la faptul că noțiunea de inanimat a primitivului nu corespunde cu a noastră. În acord cu gîndirea neevoluată a celor care vorbeau limba indo-europeană primitivă, cuvinte ca «vînt», «apă», «ochi», «mîna» erau de genul animat (lat. *ventus*, m., *aqua*, f., *oculus*, m., *manus*, f.) și lucrul este explicabil: vîntul și apa sînt forțe ale naturii, ochiul are puterea magică de a deochea, mîna este un instrument minunat care fabrică fel de fel de lucruri, deci toate aceste cuvinte reprezintă pentru primitiv forțe active, sînt considerate ca ființe vii. De aceea și limba le clasează în genul animat, iar cînd acest gen se diferențiază, unele devin masculine, altele feminine. Limba este în acord, în acea epocă, cu modul de gîndire, forma este în acord cu conținutul. Adesea se întîmplă ca pentru aceeași noțiune să găsim două cuvinte de genuri diferite, după cum se vede în ele o forță activă sau un obiect; de exemplu în latinește *fluvius* m. și *flumen* n.: cel din urmă înseamnă «curent, curgere de apă», pe cînd primul vede în apă forța care tîrăște, răstoarnă etc. La fel *os* n. este «fața» considerată ca obiect, pe cînd *vultus*, m., se referă la aspectul mișcător, încărcat de expresie, al feței.

Împreună cu evoluția societății, evoluează și felul de a gîndi al oamenilor. Ei ajung să nu mai creadă că «nasul» este o forță care miroase, sau «calea»,

¹ I. Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*. Ed. P.M.R., 1953, p. 24.

o forță care transportă. Aceste cuvinte încep să exprime obiecte neînsuflețite. Totuși, în latinește *nasus* « nas » rămîne masculin cum a fost, *via* « cale » rămîne feminin. Se naște astfel așa numitul gen gramatical: substantive de genul masculin sau feminin, fără ca obiectele pe care le desemnează să aibă sex. Aceasta, deoarece gîndirea a evoluat, s-a perfecționat, iar limba nu s-a putut ține de ea. Forma rămîne în urma conținutului. Deoarece « trecerea de la o stare calitativă a limbii la o altă stare » se face nu « pe calea exploziei, pe calea nimicirii dintr-o dată a vechiului și a construirii noului, ci pe calea acumulării treptate și îndelungate a elementelor noii calități, a noii structuri a limbii, pe calea dispariției treptate a elementelor calității vechi »¹, în latină pe care o cunoaștem din autorii clasici, genul neutru nu mai corespunde cîtuși de puțin definiției lui anterioare (« genul inanimat »), ci a devenit pur și simplu genul care « nu e nici masculin nici feminin » (aceasta înseamnă, de altfel, termenul *neutru*). Este drept că, cu rare excepții, ființele nu poartă nume neutre, în schimb însă multe obiecte păstrează nume masculine sau feminine, din vremea cînd erau considerate ca animate. Și tocmai aceasta, adică faptul că limba păstrează elemente formale care corespund unui conținut de mult înlocuit, ne ajută să descoperim fapte interesante din trecut, pe care altfel nu le-am mai putea cunoaște, de exemplu, în cazul nostru, gîndirea animistă a strămoșilor latinilor.

În latină (de aici înainte latina este discutată pentru ea însăși și nu ca reprezentantă a limbilor indo-europene vechi), la un moment dat, *-s* și *-m* finali au început să fie pronunțați foarte slab, a apărut tendința de a lăsa să cadă aceste sunete (nu numai la nominativul și acuzativul masculin și neutru, ci peste tot unde se găseau în poziție finală). Exista deci perspectiva ca, cel puțin la singular, masculinul să nu se mai deosebească de neutru. În principiu, sau o atare schimbare este împiedicată, sau limba își găsește alt mod de exprimare a categoriei gramaticale în chestiune, căci ea nu poate admite ca numai din cauza unei modificări a formei să piardă posibilitatea unei distincții de care are nevoie. Dar în cazul acesta romanii nu aveau motive să țină prea mult la diferențierea formală a neutrului de masculin, o dată ce în categoria masculinului intrau foarte numeroase nume de obiecte, ceea ce dovedește că distincția neînsuflețitului de însuflețit nu mai era socotită atît de importantă. De aceea terminațiile au putut cădea și neutru singular în majoritatea cazurilor s-a putut contopi cu masculinul. E interesant de constatat că lucrurile s-au petrecut cam în același fel și în indiana medie²).

Desigur, din punctul de vedere al conținutului situația era aceeași și în alte limbi indo-europene, de exemplu în cele slave sau germanice unde, prin aceeași evoluție ca în latină, se ajunsese la nume de obiecte de genul masculin sau feminin, și totuși aceste limbi au păstrat neutru deosebit de cele-

¹ I. Stalin, lucr. cit., p. 4—5.

² A. P. Barannikov, în « Voprosi iazikoznaniia », 1952, nr. 2, p. 53.

alte genuri pînă în ziua de azi. Dar în aceste limbi terminațiile cazuale erau ferme, prin urmare diferența formală între neutru și celelalte genuri s-a menținut (cu excepția englezei, care a pierdut în cea mai mare parte terminațiile și nu mai are nici diferențe de genuri). În latina tîrzie însă, nemaieexistînd diferențe formale, neutru, cu puține excepții, s-a contopit cu masculinul. Ce e drept, la plural, neutru avea o caracteristică proprie, *-a* (de exemplu, de la *scannum* «scaun», pluralul era *scamna*). Dar întrucît putea acest lucru să ajute substantivelor care nu erau întrebuițate decît rar, sau chiar de loc, la plural? Încet, încet, însăși noțiunea de neutru se pierde, mai rămîn numai resturi formale, transformate în feminine: v. fr. *la brace* «brațele», *la doie* «degetele» (devenite feminine singulare), ital. *le ossa* «osemintele», span. *las vísceras* «măruntaiele». Limbile romanice din apus nu mai păstrează nimic din neutru latin.

Situația limbii romîne este cu totul deosebită din acest punct de vedere. În compoziția limbii romîne intră elemente necunoscute limbilor romanice apusene, în primul rînd elemente slave. Limbile slave au păstrat vie, pînă astăzi, noțiunea neutru, de aceea și categoria gramaticală se menține pînă astăzi. E foarte probabil că romîna a fost adusă la o nouă atitudine în privința genurilor prin intrarea ei în mediul limbilor slave. În această privință am emis, în încheierea articolului meu din «Romania», citat mai sus, o părere agnostică: constatînd că neutrele slave de tipul *гребло* «greblă», *слово* «slovă» au devenit în romînește feminine (vezi totuși *leat*, n., din v. sl. *лѣтъ*), trăgeam concluzia că romîni n-au înțeles neutru slav și încheiam: «problema originii neutru romînesc nu pare solubilă; în orice caz, lingvistica nu ne dă mijlocul de a o rezolva». Nu este însă atît de greu de văzut de ce cuvintele ca *greblo* au devenit feminine: romîna nu avea cuvinte terminate în *-o*: toate substantivele romînești (cu excepții ca *stea*, *mînă*, *zi*) se terminau în *-ă* (declinarea I), în *-e* (declinarea a III-a) sau în consoană (declinarea a II-a; aici intră și *-u* scurt): dintre aceste trei categorii, cea mai asemănătoare cu *greblo* era declinarea I, ceea ce a făcut ca substantivele de acest fel să devină feminine. (În schimb numeroase masculine slave, nume de obiecte, au devenit în romînește neutre: *clopot*, *coș*, *grajd*, *izvor*, *prag* etc.)

Avînd din latinește numai resturi morfologice din vechea categorie a neutru, dar posedînd noțiunea, întărită din nou sub influența mediului slav, romîna a exprimat gramatical neutru cum a putut. La substantivele de declinarea a II-a, singularul neutru se confundase cu singularul masculin, iar diferența rămăsese numai la plural (în latinește masculinul avea terminația *-i*, iar neutru terminația *-a*). Substantivele de declinarea a III-a, imparisilabice, prin căderea consoanei finale la singular, se confundă și ele cu cele masculine, dar la plural diferența e mai importantă, căci aici consoana cu care se sfîrșește tema nu mai e finală în cuvînt și nu mai dispăre. Se ajunge astfel la formații izolate de felul lui *cap* — *capete* (lat. *caput* — *capita*) și la tipul compact de declinare *frig* — *friguri*

(lat. *frigus* — *frigora*). Existau în latinește, ca și în celelalte limbi indo-europene, substantive neutre imparisilabice, teme în *-n* (de exemplu *nomen*—*nominis* «nume»), și masculine și feminine în *-t*, în *-k* (*miles*—*militis* «soldat» *lux*, *lucis* «lumină») etc. Dintre toate singurul tip care a devenit productiv a fost cel al neutrelor în *-us*, *-oris*: *-s*- intervocalic a devenit *-r-*, *-s* final a dispărut și astfel față de lat. *frigus*, pl. *frigora*, s-a ajuns la rom. *frig*, pl. *friguri* (la acest tip au trecut numeroase substantive de origine latină sau străină, care nu fuseseră niciodată teme în *-s*: de ex. *riū*, *riuri*, din lat. *rivus*, plur. *rivi*; *pod*, *poduri*, din v. sl. *подръ*, plur. *подрн*).

E curios de semnalat o coincidență aproape absolută, deși întâmplătoare, a limbii române cu germana: în limbile germanice, afară de germana propriuzisă, se mai găsesc numai rămășițe izolate ale temelor în *-s* (după cum și limbile romanice, afară de română, le-au pierdut); în germană, *-s*- intervocalic a devenit *-r-*, ca și în latină, *-s* final de la nominativul singular a dispărut, și astfel s-a ajuns la o flexiune la care nominativul singular nu are nici un semn, iar pluralul se termină în *-er* (*Kalb* «vițel», pl. *Kälber*). Întocmai ca în românește acest tip a cîștigat teren, dar, spre deosebire de română, germana cunoaște și masculine declinate în acest fel (*Wald* «pădure», pl. *Wälder*)¹.

Există, în ce privește pluralul romînesc, un punct asupra căruia nu sîntem suficient lămuriți: în latinește, pluralul neutru, terminat în *-a*, diferea de pluralul substantivelor feminine, terminat în *-ae* sau în *-es*; în romînește însă, constatăm că finala neutrelor la plural a devenit *-e*, ca și a femininelor (iar vechiul *-ure* a devenit *-uri*). Astfel, la plural, neutrul nu se mai deosebește de feminin decît acolo unde pluralul cuprinde sunete în plus față de singular (*friguri*, *capete*). Se înțelege că adjectivele, fiind declinate exact la fel ca substantivele, au urmat aceeași cale și din acest punct de vedere. Am explicat unificarea terminației de plural la neutru și la feminin prin fapte de ordin fonetic, dar această explicație nu a părut convingătoare și a provocat discuții. Ultimul articol asupra problemei se datorește lui Leo Spitzer², care susține că e vorba, nu numai în romînă, ci și în italiană (unde apar unele forme răzlețe asemănătoare cu cele romînești), de o «feminizare a neutrului» (articolul poartă titlul «Feminización del neutro». Spitzer vede aici «un nou animism», «considerarea pluralului neutru ca un colectiv feminin», și îl explică, în mod metafizic și idealist, printr-o tendință spre însuflețire, «care pare să fie o trăsătură inerentă firii omenești».

Nu vreau să intru aici în detalii asupra felului cum s-a confundat terminația neutrului cu a femininului la plural, pentru că nu am nici o explicație nouă și mai ales pentru că ceea ce interesează în discuția de față este valoarea funcțională a categoriei neutrului, nu evoluția formei. Cît privește «explicația» lui

¹ Vezi A. V. Desnițkaia în «Izvestiia Ak. N. SSSR», X, (1951), 4, p. 348 și urm.

² În «Revista de filologia hispánica», Buenos Aires, III, 4 (1941), p. 339—371.

Spitzer, cred că cel mai bun mijloc de a o demasca este să arăt cum s-a întărit treptat neutrul în românește, în parte în dauna femininului.

După cum s-a văzut mai sus, romîna a moștenit din latinește o situație nefavorabilă pentru menținerea genului neutru. Ce e drept, printre substantivele neutre se găseau puține însuflețite; în schimb, printre masculine și feminine, neînsuflețitele abundau, din motive care s-au văzut. Oamenii care vorbeau latinește în primele secole ale erei noastre nu mai puteau în nici un chip înțelege că cuvinte ca « fum », « geamăt », « inel », « rîu » sînt masculine sau că « pai », « maț », « umăr » sînt feminine. Și rezultatul a fost că ori de cîte ori a putut, limba romînă a transformat substantivele de acest fel în neutre, prin procedeul pe care-l voi arăta pe scurt.

La singular nu mai era nici o deosebire între masculine și neutre, prin urmare forma singularului putea rămîne neschimbată la masculine; în schimb trebuia modificată forma pluralului, și acest lucru s-a întîmplat în foarte numeroase cazuri: *anellus* « inel », *campus* « cîmp », *fumus* « fum », *gemitus* « geamăt », *nasus* « nas », *rivus* « rîu », *ventus* « vînt » și nenumărate alte substantive masculine latinești au căpătat în romînește un nou plural de formă feminină, deci au devenit neutre. Vechiul plural masculin al lui *cîmp* (*cîmpi*) a rămas să mai fie întrebuițat numai în formule împietrite ca *a bate cîmpii*, *a-și lua cîmpii*, pe cînd în toate celelalte ocazii se întrebuițează pluralul mai nou, *cîmpuri*. Din toate substantivele latine de formă masculină care desemnau neînsuflețite, n-au mai rămas masculine în romînește nici douăzeci. Anume, au rămas masculine numai acele substantive care se întrebuițează în special la plural, astfel încît forma pluralului era prea bine fixată în memorie ca să poată fi modificată: *căprior*, *genunchi*, *ochi*, *rinichi* etc. (e vorba mai ales de părți ale corpului care formează o pereche). Și chiar de la aceste cuvinte, cu accepții noi, apar forme de plural noi, de exemplu, de la *ochi*, *ochiuri*.

Mai există încă o cale pe care vechile masculine au putut fi transformate în neutre, anume refacerea singularului la acele masculine care aveau pluralul terminat în *-uri*. De exemplu, din lat. *terminus* a ieșit rom. *țarmur(e)*, pl. *țarmuri*, m.; apoi, luîndu-se terminația *-uri* a pluralului drept caracteristica neutrului, s-a refăcut singularul *țarm*, pluralul *țarmuri* devenind astfel neutru.

În cazul femininului, situația era mai grea: aici pluralul concorda cu neutrul, și trebuia schimbat singularul. Dar e limpede că singularul e mai greu de schimbat, deoarece el este aproape totdeauna mai bine fixat în minte decît pluralul. De aceea exemplele sînt aici mult mai rare decît la masculin. Ele apar acolo unde, pentru un motiv sau altul, pluralul era mai des întrebuițat decît singularul. Astfel lat. *palea* « pai » ar fi trebuit să devină în romînește la singular *paie*, dar după pluralul *paie* s-a refăcut singularul de formă masculină *pai*; la fel s-a întîmplat cu *mattea* « maț »; *spatha* « umăr » a devenit *spată*, pl. *spate*, *spete*, din care s-a refăcut singularul de formă masculină *spate*; *branca*

« labă » a devenit *brîncă*, pl. *brînci*, din care s-a refăcut singularul *brînci*, care apoi și-a fabricat un nou plural, *brînciuri* (explicația este că în expresia *a da brînci*, pluralul *brînci* a fost înțeles ca singular). Exemple de felul acesta s-ar mai putea adăuga, și ele dovedesc că nu este vorba de o « feminizare » a neutrilor, de vreme ce femininele devin neutre, ci de o consolidare a categoriei neutrilor, prin faptul că se pune în acord forma cu conținutul: substantivele neînsuflețite capătă formă neînsuflețită, arătîndu-se astfel limpede că în romînește categoria neînsuflețitului a rămas vie.

Nu știm, pentru fiecare cuvînt în parte, la ce dată s-a petrecut procesul care l-a transformat din masculin sau feminin în neutru; la unele cuvinte de origine latină acest proces are loc abia acum. Și deoarece vorbitorul obișnuit nu face etimologie și nu știe să distingă cuvintele de origine latină de celelalte, ne putem aștepta ca și cuvintele de altă origine decît latină să fie transformate din masculine sau feminine în neutre, dacă desemnează neînsuflețite. Așa se și întîmplă. Mii de substantive de origine slavă, greacă, turcă etc., fiind împrumutate de noi, au trecut de la masculin la neutru. Mă mulțumesc să dau cîteva exemple slave: *belciug*, *bici*, *ceas*, *ciocan*, *clin*, *clopot*, *cojoc*, *coș*, *grajd*, *izvor*, *plug*, *pod*, *pogon*, *prag*, *război*, *sfeșnic*, *steag*, *stog*, *teasc*, *topor*, *trup*.

Mai puțin frecvente, dar nu rare, sînt cazurile de feminine trecute la neutru. Din slavă se pot cita exemple ca *basm*; din franțuzește exemplele abundă: *automobil*, *collet*, *compot*, *eponj*, *escalop*, *garderob*, *matineu*, *turneu* etc. Și pe această cale, categoria neutrilor continuă să se consolideze în romînește.

Să mai adăugăm că substantivele masculine, dacă li se dă prin metaforă un sens animat, capătă și un nou plural, neutru: alături de *raci* (crustacee), *racuri* (de scos dopuri); la fel *puișori* (ai păsărilor), *puișoare* (pernițe); *zmei* (șerpi), *zmei* (jucării) etc.

Cred că este cazul să riscăm și o judecată de valoare asupra limbilor care au și care nu au genul neutru. Lingviștii cosmopoliți, care pun cercetările lor în slujba imperialismului, fie francez, fie anglo-american, și vor să demonstreze cu orice preț că limba franceză sau limba engleză sau amîndouă sînt superioare tuturor celorlalte, susțin că simplificarea formelor e o dovadă de superioritate și deci limbile care au pierdut genul neutru sînt mai aproape de perfecție. Astfel, L. Spitzer¹, laudă limba franceză, pentru că nu mai are decît două genuri. Argumentul mi se pare însă ușor de respins: se poate înțelege la rigoare să se suprimă cu totul exprimarea gramaticală a genurilor, fără ca aceasta să constituie numaidecît o superioritate. Dar o dată ce menții diferența de gen, așa cum fac limbile romanice occidentale, mi se pare absurd să ai numai două genuri și să forțezi obiectele inanimate să intre într-una din cele două categorii ale genului animat, să acorzi, fără nici o justificare, sexul masculin cuvîntului « semn » sau sexul feminin cuvîntului « scaun », așa cum fac francezii. În această

¹ L. Spitzer, art. cit., p. 369.

privință, socotesc că limba română este mult mai logică, deoarece moștenind o situație nelogică, plină de inconsecvențe (a căror vină aparține latinei), ea caută, atîta cît poate, să le reducă, să repartizeze numele de inanimate genului neutru.

Există și limbi care nu fac de loc diferența gramaticală între genuri, deci nu disting nici masculinul și femininul între ele. Așa este engleza (cu excepția pronumelui personal de persoana a III-a) și, într-un grad încă și mai mare, maghiara. Bineînțeles, lingviștii în solda imperialismului nu ezită să facă din aceasta o superioritate a limbii engleze. Dar oare englezii sau maghiarii au suprimat în realitate deosebirea între sexe? Bineînțeles că nu, și ei sînt obligați adesea să le exprime, prin mijloace accesorii. Maghiarii, pentru a arăta că e vorba de « o tovarășă » și nu de « un tovarăș », sînt obligați să adauge cuvîntul « femeie » și zic astfel *elvtárs* pentru « tovarăș » și *elvtársnő* pentru « tovarășă ». Mult mai complicată este situația în englezește. În principiu, genul se exprimă prin pronumele personal de persoana a III-a: *he* pentru masculin, *she* pentru feminin, *it* pentru neutru. Pentru a preciza dacă « profesorul » (engl. *teacher*) este bărbat sau femeie, se spune *he-teacher* și *she-teacher*. Acest fapt, prin el însuși, constituie o complicație, dar dacă ne-am menține aici, ar fi încă bine. Există însă o sumedenie de excepții: cuvintele care înseamnă « copil » sînt de genul neutru, deși copiii nu sînt asexuați. Numele de animale mici sînt de genul neutru, dar care e limita precisă între animalele mici și cele mari? În schimb cuvintele care înseamnă « corabie », « automobil » și altele sînt feminine, deși e clar că obiectele denumite nu au sex. Există numeroase « personificări »: se pot folosi pronumele animate pentru noțiuni ca « soare », « lună », « teamă » (masc.), « război », « pace », « zori » (fem.) etc. În plus, pe lângă pronumele personale, se mai pot folosi diverse substantive care să marcheze genul, de exemplu « băiat », « fată », « bărbat », « femeie » etc. (*boy, man, male* pentru masculin, *girl, maid, woman, female* pentru feminin). Cît privește animalele, pentru a arăta sexul lor se folosesc adesea nume de persoane diferite pentru diversele animale (*cat* « pisică », *tom-cat* « cotoi »; *jack-ass* « măgar », *jenny-ass* « măgăriță »; *billy-goat* « țap », *nanny-goat* « capră »). Se vede astfel că aparenta simplificare se transformă într-o complicare extraordinară. Este deci imposibil să se vorbească de o superioritate a limbilor fără neutru sau fără genuri în general.

Urmează acum să discutăm obiecțiile celor care nu vor să recunoască în limba română existența unui gen neutru și pretind că nu avem decît un « ambigen ». *Neutru*, în acord cu etimologia cuvîntului, înseamnă ceea ce nu e nici masculin nici feminin, așa se înțelege termenul în toate limbile care-l cunosc și așa e normal să se înțeleagă. Un *scaun* nu e nici bărbat nici femeie, este indiferent din punct de vedere al sexului, deci e neutru. *Ambigen*, cuvînt creat de gramaticii noștri¹ nu poate însemna decît « de ambele genuri ». Poate însă

¹ În latinește, *ambigenus* are altă valoare.

sustine cineva că *scaunul* este și masculin și feminin? Împotriva termenului *ambigen* se pot formula cel puțin două obiecții grave:

1. Categoriile se stabilesc nu pe baza asemănărilor dintre ele, ci pe baza deosebirilor, prin urmare nu ne interesează că cel de al treilea gen se confundă cu masculinul la singular și cu femininul la plural, ci ne interesează că se deosebesc de masculin la plural și de feminin la singular. Altfel n-ar forma o categorie deosebită.

2. Unul din marile păcate ale multor lucrări de lingvistică burgheză se manifestă aici deosebit de limpede: e vorba de formalism. *Scaun* se poate confunda, ca formă, cu masculinele la singular și cu femininele la plural, deci îl declarăm și masculin și feminin, fără să ne întrebăm dacă, în afară de formă, mai există și o problemă de conținut. Dar să discutăm întâi problemele de formă.

Orice categorie lingvistică trebuie să fie exprimată prin mijloace lingvistice. Nu pot fi de acord cu L. Spitzer¹ care, citind pe A. Meillet², aduce «în sprijinul meu» argumentul că «lipsa unei flexiuni proprii nu dovedește nimic împotriva unei categorii în limbă». Meillet arată, pe drept cuvânt, că o categorie poate fi marcată altfel decât prin sufixe sau desinențe (superlativul relativ în franțuzește se exprimă ca și în românește printr-un determinativ pus înaintea comparativului). Dar o categorie nemarcată de loc nu poate fi socotită ca existentă. Aceasta nu este, bineînțeles, cazul neutrului nostru, care e marcat prin caracteristici flexionare.

Mi se spune însă adesea: dacă am avea realmente un neutru, acesta ar trebui să fie exprimat prin forme aparte, pe care să nu le mai întrebuițeze celelalte genuri, așa cum e neutrul latin, german sau rus³. Unde s-a mai pomenit ca o categorie gramaticală să se folosească de aceleași materiale cu alte două categorii cu care intră în opoziție, mulțumindu-se numai cu o anumită distribuție specială a acestor materiale?

La aceasta răspund, în primul rând, prin analiza structurii neutrului în limbile citate. În latinește, neutrul nu are forme speciale decât pentru nominativul și acuzativul plural, iar la singular, lucrurile sînt destul de încurcate: la declinarea a II-a, acuzativul concordă cu al masculinului, diferență este numai la nominativ (și chiar la nominativ sînt excepții: substantive neutre

¹ L. Spitzer, art. cit., p. 339.

² Bull. Soc. Lingu. Paris, XXV (77), 1925, p. 9.

³ Printr-o curioasă contradicție, aceleași persoane admit foarte ușor că pronumele *o*, *asta*, *ia*, pl. *le*, *astea*, *alea* sînt neutre (și nu «ambigene»), deși atît în ce privește singularul cît și pluralul ele se confundă complet cu formele corespunzătoare feminine. O explicație satisfăcătoare nu s-a dat încă. *O* provine din latinul *illam*; n-ar fi însă imposibil ca sensul neutru să fie datorat unui amestec al neutrului latin *hoc*, care, dacă s-a păstrat în românește, a trebuit să devină tot *o*. *Asta* s-ar putea explica eventual din neutrul latin *istud*, care trebuia să devină *ast* (formă atestată, vezi de exemplu compusul *ast-fel*); adăugîndu-se apoi particula arătătoare *-a* (ca la masculinul *ăsta*, femininul *asta*, și ca la plural), s-a putut ajunge ca *asta* să fie și neutru, nu numai feminin. Evident, nu dau aceste explicații ca sigure.

terminate în *-us*, ca și masculinELE); la declinarea a III-a, nominativul, atît masculin cît și neutru, cunoaște multe și variate forme, așa încît diferența între masculin și neutru e precizată numai prin faptul că la neutru acuzativul este la fel cu nominativul (ceea ce constituie o caracteristică importantă în cazul adjectivelor); numai la declinarea a IV-a, neutrele (relativ puține) se deosebesc și la nominativ și la acuzativ de masculine. La toate celelalte cazuri însă, la nici o declinare nu e nici o diferență (ablativul singular al declinării a treia nu constituie o excepție). Germana nu are forme speciale pentru neutru decît la singular, pe cînd pluralul este la fel pentru toate trei genurile. Dar chiar la singular, diferența între masculin și neutru este marcată numai prin formele articolului și numai la nominativ și acuzativ. În rusește, în sfîrșit, diferența între masculin și neutru se limitează, în general, la nominativ și acuzativ (la genitivul plural, uneori neutrul diferă de masculin, dar concordă cu femininul). Cît despre adjective, ele nu au forme diferite decît la singular, pe cînd la plural toate trei genurile se declină la fel. Urmează de aici că limbile numite cunosc neutru numai la unul din numere, sau numai la unele cazuri? Limba latină are un caz locativ, care la declinarea I și a II-a singular se confundă cu genitivul, iar încolo peste tot cu ablativul. Dar nu e mai puțin adevărat că e un caz aparte, de vreme ce în unele forme se deosebește de genitiv, iar în altele de ablativ: opoziția de forme e asigurată.

În al doilea rînd, noi nu putem pretinde unei limbi să se folosească de materialul morfologic pe care-l preferăm noi. Nu putem, de exemplu, susține că limba romînă nu cunoaște vocativul la plural, pentru motivul că terminația de care se folosește este de fapt terminația dativului, iar noi am prefera să se întrebuițeze o terminație aparte.

Întrebarea dacă se mai cunoaște vreun exemplu de limbă care, pentru a marca o a treia categorie, să se folosească de formele caracteristice altor două mi-am pus-o și eu, fără a putea da un răspuns¹. Acest răspuns sînt însă în măsură de a-l da astăzi și întîmplarea face să fie vorba tot de genul neutru, exprimat exact prin aceleași mijloace ca și neutru romînesc. În Asia centrală s-au găsit texte scrise în limba numită «toharică», vorbită în mileniul trecut; această limbă cunoaște un neutru, care la singular se confundă, în ce privește forma, cu masculinul, iar la plural, cu femininul²). Nu poate fi vorba de influențe reciproce toharo-romîne, nici de elemente moștenite în comun sau împrumutate de ambele din aceeași limbă, ci avem în față o coincidență întîmplătoare (mai curioasă decît cea semnalată mai sus între pluralul nostru în *-uri* și cel german în *-er*), dar

¹ Bulletin linguistique, V, p. 6.

² Vezi H. Pedersen, Tocharisch vom Gesichtspunkt der i.-e. Sprachvergleichung, Kopenhagen, 1941, p. 62.

foarte semnificativă: cel puțin unele dintre neutrele toharice sînt marcate exact prin aceleași mijloace ca și neutrele romînești. Dar în toharică nu poate nimeni să conteste existența neutrului, deoarece mai există, pentru alte substantive, și alte mijloace de a-l marca. Pe noi aici ne interesează numai faptul că diferența formală între genuri poate fi marcată în felul în care am văzut că se petrec lucrurile în romînește.

Am făcut pînă aici cu totul abstracție de faptul că limba romînă are și o terminație specifică pentru neutru, semnul pluralului, *-uri*. Aceasta a aparținut de la început, din latinește, neutrului, și a rămas și în romînește caracteristică pentru pluralele neutre. Un substantiv ca *lucru* se distinge, prin pluralul său *lucruri*, atît de masculin cît și de feminin. Acad. Iorgu Iordan susține¹⁾ că în prezent există tendința de a părăsi terminația *-uri* în folosul lui *-e*. Ca dovadă, se aduc numeroase exemple din publicații recente. Eu nu sînt complet convins de justetea acestei teze: ar trebui să se pună în discuție și foarte numeroasele neologisme recente care capătă plurale în *-uri* (*colhoz, pud, sovrom, tanc* etc.) pentru a se vedea care terminație se dezvoltă. Desigur, dacă ar fi adevărat că astăzi terminația *-uri* e pe cale de dispariție, acest lucru nu ar infirma teza mea, care privește trecutul. Dar tot acad. I. Iordan, în același articol (p. 11 și urm.) susține că substantivele feminine au tendința de a schimba terminația pluralului *-e* cu *-i*, afirmație foarte probabil adevărată (să ne gîndim la formele vechi romînești ca *greșale, dobinde* etc., înlocuite de mult cu plurale în *-i*). Urmează de aici că chiar dacă neutrul ar părăsi terminația *-uri* pentru *-e*, confuzia cu femininul tot nu s-ar mări (căci neutrul nu are plurale în *-i*, cu excepția unei categorii speciale cu singularul terminat în *-iu*: *serviciu* etc.).

Există însă altă obiecție, mai gravă, care se face la afirmația că *-uri* este o terminație specifică pentru neutre. Se arată anume că există și substantive feminine terminate în *-uri*, ca *mătăsuri, verdețuri*. Ar trebui însă să știm, în primul rînd, cît sînt de vechi aceste plurale, și cred că putem afirma fără grijă că nu sînt prea vechi. Studiile asupra limbii secolului al XVI-lea nu menționează nici un exemplu, iar cele mai multe din exemplele adunate de acad. Iordan sînt foarte probabil create în secolul al XX-lea. Dacă am da atenție teoriei care pretinde că *-uri* nu e terminație specifică de neutru, pentru că apare și la feminine, ar urma să admitem că romîna a avut genul neutru pînă acum o sută sau două de ani, cînd *-uri* a început să fie frecvent atașat și la teme feminine, ceea ce, evident, ar fi absurd. În fapt, trebuie să constatăm că *verdețuri* și celelalte exemple asemănătoare nu sînt chiar așa de feminine. Se pornește în general de la substantive feminine, nume de substanțe continui, care nu au și nu pot avea plural: *mătase, verdeață, făină* etc. Totuși se ivește nevoia de a forma un plural, atunci cînd

¹⁾ « Buletinul Institutului de filologie... », V, 1938, p. 18 și urm.

se vorbește de mai multe grupuri, de mai multe exemplare, de calități diferite. De ce nu se zice *făini*, *mătăși*, forme care din punct de vedere strict fonetic ar merge foarte bine? Oare nu tocmai din cauză că astfel de plurale feminine nu ar reda exact ideea dorită, adică aceea de mai multe colectivități, de mai multe grupe de obiecte defeluri diferite? De la *blană* există pluralul normal *blăni*, folosit când e vorba de două sau mai multe exemplare de același fel sau despre care nu ținem să arătăm că sînt de feluri diferite; și mai există și pluralul mai nou *blănuri*, care precizează că e vorba de blăni de diverse feluri. Singura justificare pentru folosirea terminației *-uri* la aceste substantive este tocmai faptul că ele sînt în fapt neutre. Neutrul este în general mai apropiat de colectiv decît femininul. Neutrale plurale în *-a* din limbile indo-europene vechi au fost la început, după toate probabilitățile, feminine singulare colective. De la masculinul *Berg* « munte », limba germană formează colectivul neutru *Gerbirge* « lanț de munți ». De la masculinul *porumb*, cu pluralul normal *porumbi* când e vorba de mai multe exemplare de același fel, romîna formează noul plural colectiv *porumburi*, cu sensul de « lanuri de porumb » sau « mai multe feluri de porumb ». După acest model, care e foarte normal și nu are nimic feminin în el, se formează apoi și *făinuri*, *verdețuri*, colective plurale neutre. Chiar și de la feminine avem adesea două plurale: *mîncare*, *mîncări*, *mîncăruri*; *bunătate*, *bunătăți*, *bunătățuri*. Nu este oare clar că *mîncăruri* înseamnă « mai multe cantități de mîncare de soiuri deosebite »? Cea mai bună dovadă că aceste noi plurale nu sînt formate normal de la femininul singular, ci de la pluralul mai vechi, ca un soi de supra-plural, este faptul că transformă pe *a* în *ă* (*mîncăruri*), ca și pluralele feminine, pe cînd dacă ar porni de la singular (*mîncare*), l-ar păstra pe *a* (ca în *pervaz*, *pervazuri*). Dar pluralele *brînzeturi*, *lîneturi*, *pînzeturi*, sînt ele oare realmente plurale feminine de la *brînză*, *lînă*, *pînză*? Sau mai curînd colective neutre? Urmează din toate acestea că terminația *-uri* aparține într-adevăr neutrului și că există un răspuns pentru gustul formaliştilor incorrigibili: neutrul romînesc are o formă care-i aparține numai lui.

Dar, după ce am acordat atîta spațiu chestiunilor de formă, e timpul să ne ocupăm și de conținut. La afirmația că neutrul romîn corespunde unei categorii reale, adică substantivelor inanimite, se aduc mai multe obiecții. Se pretinde astfel că neutrul nu este genul inanimat, deoarece există nume de obiecte de genul masculin sau feminin. Obiecția aceasta este cu totul greșită. Trebuie să definim o categorie prin ceea ce cuprinde ea, nu prin ceea ce cuprind alte categorii. E ca și cum am spune că giștele sălbatice sînt cenușii, și ni s-ar răspunde că nu este exact, deoarece și printre giștele domestice se găsesc unele cenușii. Am arătat mai înainte felul cum s-au constituit genurile și am explicat de ce printre substantivele masculine și feminine ca formă se găsesc multe inanimite, rămășițe ale unei gîndiri care nu mai corespunde cu epoca noastră, dar corespundea epocii cînd s-a format

limba indo-europeană primitivă. Dacă am lua de bună obiecția, ar trebui să tăgăduim existența genului neutru și în limbile care au semne speciale pentru a-l marca. Astfel, din acest punct de vedere, sînt mult mai multe abateri în latinește decît în romînește. În cel mai bun caz, ar trebui să admitem că nu există masculin și feminin, căci aceste genuri comportă excepții inanimate. Important este, pentru problema noastră, că substantivele de genul neutru formează o categorie uniformă, că printre ele nu avem ființe al căror sex să pretindă clasarea lor printre masculine sau feminine.

Se obiectează însă existența unui mic număr de excepții de la această din urmă regulă, pe de o parte, cuvinte ca *animal* sau *dobitoc*, care reprezintă ființe, pe de altă parte, cuvinte ca *trib*, *popor*, care reprezintă grupuri de ființe, și totuși sînt de genul neutru. Admițînd că aceste excepții ar rămîne neexplicate, că ar exista vreo cîteva cuvinte neutre în formă, dar animate în ce privește conținutul, ar însemna aceasta oare că s-a distrus categoria neutrului? Dar în felul acesta am tăgădui existența acestei categorii și în nemțește, și în greaca veche, și în latină, odată ce aceste limbi, mai puțin stricte decît romîna, pun la neutru cuvinte atît de însuflețite ca « femeie », « gospodină », sau « copil » (germ. *das Weib, das Frauenzimmer, das Kind*). Mai mult decît atîta, în romînește n-am mai avea nici masculin, nici feminin, de vreme ce sînt bărbați cărora li se spune *călăuză, ordonanță, santinelă* și femei cărora li se spune *ministru, decan, locotenent*. Nu interesează cîteva excepții, ci felul cum e privită categoria în ansamblu.

Să vedem totuși mai de aproape cazurile semnalate. Nu putem ști a priori dacă un *animal* este un mascul sau o femelă, pentru ca termenul generic să fie de genul masculin sau feminin. Prin aceasta se explică poate aparenta excepție. Dar există un argument mai important: *animal*, ca și *trib* sau *popor*, nu reprezintă o ființă însuflețită, ci o noțiune, o categorie, care prin ea însăși nu este cîtuși de puțin însuflețită. Lucrul este atît de adevărat, încît în limba rusă, unde ființele, la cele mai multe tipuri de flexiune, au acuzativul egal cu genitivul, pe cînd neînsuflețitele îl au diferit de genitiv, cuvintele ca « animal », « grup », « popor » sînt clasate la neînsuflețite. De exemplu: *Буржуазия обманывает народ всякими « позитивными » национальными программами* (Lenin, citat de D. N. Ușakov, *Толковый словарь... sub народ*) unde constatăm că de la cuvîntul *народ* s-a folosit acuzativul egal cu nominativul, nu cu genitivul. Urmează deci că exemplele citate sînt numai aparente excepții.

Că vorbitorul simte substantivele inanimate ca neutre se mai poate dovedi cu ajutorul acordului a două substantive cu un singur adjectiv. La ce gen se pune adjectivul, atunci cînd substantivele neînsuflețite sînt de genuri diferite? Trebuie distinse mai multe cazuri. Acordul unui feminin cu un neutru nu produce nici o dificultate: adjectivul plural, fie că e feminin, fie că e neutru, are aceeași formă (*dealul și cîmpia sînt înverzite, dealurile și*

cîmpia sînt inverzite; forma adjectivului rămîne aceeași dacă inversăm ordinea substantivelor sau dacă le punem pe amîndouă la plural). Mai interesant este cea ce se produce cînd unul dintre substantive e masculin: în majoritatea azurilor, adjectivul plural capătă forma feminină. Lucrul poate parea natural cînd unul dintre substantive e feminin plural și mai ales cînd acesta este mai apropiat de adjectiv (*munții și cîmpiile sînt scäldate în soare*) și cu atît mai mult cînd masculinul e la singular (*muntele și cîmpiile sînt scäldate . . .*). Dar acordul se face la fel și cînd ambele substantive sînt la singular (*muntele și cîmpia sînt scäldate . . .*), chiar dacă masculinul e mai apropiat de adjectiv (*cîmpia și muntele sînt scäldate . . . ; cîmpiile și muntele sînt scäldate . . .*) și cînd ambele sînt la plural (*cîmpiile și munții sînt scäldate . . .*). Numai dacă masculinul e plural iar femininul singular, indiferent de ordine, adjectivul ia forma masculină (*cîmpia și munții sînt scäldați . . . munții și cîmpia sînt scäldați . . .*).

Cînd unul dintre substantive este masculin iar celălalt neutru, situația e prezintă la fel cu cea văzută la feminin: adjectivul e masculin numai cînd substantivul masculin e la plural și cel neutru la singular (*munții și dealul sînt scäldați . . .*, și mai ales *dealul și munții sînt scäldați . . .*). Încolo, adjectivul ia forma neutră (*muntele și dealurile sînt scäldate . . .*, *dealurile și muntele sînt scäldate . . .*), chiar cînd ambele substantive sînt la plural (*munții și dealurile sînt scäldate . . .*, *dealurile și munții sînt scäldate . . .*) și lucru mult mai curios, chiar cînd ambele substantive sînt la singular, deci ambele au forma masculină (*muntele și dealul sînt scäldate . . .*, *dealul și muntele sînt scäldate . . .*). Aceasta este o dovadă peremptorie că sentimentul neînsuflețitului este mai puternic decît sentimentul genului gramatical.

Desigur, schemele prezentate aici nu sînt absolute, și e posibil să găsim abateri de la ele. Dar aceste abateri sînt probabil mai numeroase în sensul întăririi neutrului decît în sensul slăbirii lui. Nu este exclus să întîlnim cazuri cînd chiar două substantive masculine, nume de obiecte, ar fi acordate cu un adjectiv neutru plural. Cred că dacă, vorbindu-se despre o persoană accidentată, s-ar spune *ochiul și obrazul sînt neatînse*, acordul greșit ar putea trece neobservat, căci auditorul simte că ambele substantive, deși masculine în formă, sînt totuși neînsuflețite, deci, în fond, neutre.

Se vede astfel că limba romînă, în deosebire de toate celelalte limbi romanice, are în mod ascuțit simțul genului neînsuflețit, fără îndoială ca un efect al influenței slave. Și aceasta mă aduce să discut «morala finală» cu care L. Spitzer își încheie articolul citat: recunoscînd că «am descoperit» neutrul în romînește, socotește totuși că am greșit pentru că, localizînd fenomene generale și umane într-o singură limbă, am uitat, «din cauza unei izolări artificiale și anecdotice a fenomenului, tendințele generale ale oricărei limbi omenesti, care este înainte de toate — e nevoie să o spunem? — o m e n e a s c ă. Romînul și francezul sînt, înainte de toate, o a m e n i care vorbesc, și apoi oameni care vorbesc romînește sau franțu-

zește» (p. 370 și urm.). Sînt în totul de acord că fenomenele lingvistice, ca și toate celelalte, nu trebuie izolate; că trebuie studiate limbile în legătură cu familiile din care fac parte, și aceasta este o verigă esențială din învățătura stalinistă despre limbă¹. Metoda justă nu exclude, ci dimpotrivă implică cercetarea unei limbi în legătură și cu alte limbi, care nu fac parte din aceeași familie, dar cu care vorbitorii limbii studiate au venit în contact. Astfel, limba romînă trebuie neapărat studiată în legătură cu celelalte limbi romanice. Dar nu vom putea ajunge la nici un rezultat valabil dacă vom nesocoti influența atît de importantă a limbilor slave, influență pe care Spitzer o uită bucuros. Dacă n-ar fi uitat-o, fără îndoială ar fi folosit pentru teoria lui faptul că neutrele slave de tipul v. sl. *ррѣсло* au devenit în romînește feminine (*greblă*).

Dar n-am relevat acest pasaj numai de dragul amănuntului pe care l-am discutat. El trădează limpede tendințele cosmopolite, idealiste ale emigranțului « socialist » L. Spitzer, care ne învață să uităm că sîntem romîni, să ne aducem aminte numai că sîntem oameni, deoarece toți oamenii sînt la fel, limbile cunosc tendințe « general-umane ». E cel mai bun mijloc de a ne împinge să ne pierdem sentimentul național, să adoptăm o limbă cosmopolită « internațională », să fim gata a intra într-un stat « supranațional », stăpînit și exploatat de trusturile americane. Am stat și eu în trecut pe o poziție destul de asemănătoare cu aceasta, pe vremea cînd glasul științei adevărate, marxist-leniniste, se auzea mai anevoie și cînd singurele teorii care puteau fi predicate liber erau cele reacționare. Astăzi însă, mulțumită cunoașterii învățaturii clasicilor marxism-leninismului, și în special învățaturii despre limbă a lui I. V. Stalin, ochii noștri s-au deschis suficient ca să scăpăm din mrejele sirenei cosmopolite. Astăzi știm că « limba și legile ei de dezvoltare pot fi înțelese numai în cazul cînd sînt studiate în legătură indisolubilă cu istoria societății, cu istoria poporului căruia îi aparține limba studiată și care este creatorul și purtătorul aceste limbi »². Și mai știm că « una din cele mai importante caracteristici ale națiunii este comunitatea de limbă »³, iar « principala sarcină a lingviștilor este studierea legilor interne de dezvoltare a limbii », prin urmare, fără a neglija studiul comparativ al familiilor de limbi, trebuie să cercetăm în primul rînd ceea ce este specific pentru limba noastră. Pentru limba romînă, specific este genul neutru, cu forma și conținutul lui original, și în consolidarea și clarificarea acestei categorii a gramaticii noastre trebuie să vedem o perfecționare a limbii romîne, produsă cu ajutorul limbilor slave înconjurătoare.

¹ I. Stalin, lucr. cit., p. 35.

² Ibidem, p. 28.

³ Ibidem, p. 16.